

“ЗАХОДНЕРУСІЗМ” ЯК ІДЭАЛАГІЧНАЯ ПРАБЛЕМА

АНДРЭЙ ЦІХАМІРАЎ

Анотацыя: У артыкуле адзначаюцца асноўныя элементы “заходнерусізму” як ідэалогіі. Асаблівая ўвага надаецца ўплыву “заходнерусізму” на сучасныя беларускія дэбаты вакол ідэнтычнасці і выкарыстання яго дзяржавай.

Ключавыя словы: “заходнерусізм”, ідэалогія, ідэнтычнасць.

“WEST-RUS’ISM” AS AN IDEOLOGICAL PROBLEM

Abstract: The article highlights the main elements of the “West-Rus’ism” as an ideology. Particular attention is paid to the influence of “West-Rus’ism” on the debates about modern Belarusian identity and the use of its ideology of state.

Keywords: “West-Rus’ism”, Ideology, Identity.

“Заходнеруская” думка XIX – пачатку XX стагоддзя на беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх землях адыграла значную ролю ў ідэйным, палітычным і культурным жыцці і працягвае ўплываць на інтэлектуальныя дэбаты да сённяшняга дня.

Працы М. Каяловіча, К. Гаворскага, П. Жуковіча, К. Харламповіча, І. Саланевіча з’яўляюцца не толькі спадчынай, важнай для гісторыкаў, але таксама крыніцай для сучасных мысляроў, даследчыкаў і журналістаў.

“Заходнерусізм” у XX стагоддзі быў вельмі важнай крыніцай для камуністычнай ідэалогіі, якая, пазбавіўшы яго рэлігійнага кампаненту, захавала асноўныя ідэйныя тэзісы пра гістарычную і культурную еднасць беларусаў і ўкраінцаў з расійцамі, вельмі выразны антывестэрнізацыйны кампанент і цікавасць да сацыяльнай праблематыкі.

Ідэйнае “аднаўленне” “заходнерусізму” ў незалежнай Беларусі прывяло яго да канфрантацыі з нацыянальным бачаннем гісторыі, паўплывала на ўнутраную і знешнюю палітыку дзяржавы, асабліва пасля 1995–1996 гадоў “заходнерусізм” стаўся адной з крыніц праекту “ідэалогіі беларускай дзяржавы” і з’яўляецца ідэалагічным выклікам для іншых спосабаў апісання і аналізу беларускай сітуацыі.

Культурная і палітычная скіраванасць на Расію значнай часткі грамадства і элітаў Беларусі сведчыць пра значнасць спадчыны “заходнерускіх” мысляроў і патрабуе аналізу. Падобнага тыпу “гібрыдныя” ідэалогіі існавалі таксама ў іншых краінах (“багемізм” на чэшскіх землях, “маларасійства” і “русафільства” на ўкраінскіх, “русафілія” ў Латвіі), аднак яны спынілі сваё існаванне як ідэалагічныя плыні ў XIX ці XX стагоддзях. Аднаўленне “заходнерускай” ідэалогіі ў незалежнай Беларусі (і часткова падтрымка яе з боку розных дзяржаўных структураў) з’яўляецца ледзь не ўнікальным выпадкам на фоне іншых краінаў Усходняй і Цэнтральнай Еўропы і патрабуе даследавання.

“Заходнерусізм” мае ў сабе некалькі асноўных ідэалагічных кампанентаў:

1. тэзіс аб “рускасці” беларускіх, украінскіх і ў некаторых выпадках літоўскіх земляў. У гэтым выпадку “рускасць” успрымаецца як частка “расійскасці”.

2. тэзіс аб адзінстве трох усходнеславянскіх народаў. “Заходнерусізм” М. Каяловіча не ўспрымаў значнай этнічнай адрознасці паміж беларусамі, расійцамі і ўкраінцамі, толькі падкрэсліваў розніцу на рэгіянальным і этнаграфічным узроўні. Тэзіс аб адзінстве эвалюяваў да прызнання асобнасці трох народаў, але падкрэсліваў іх супольнае паходжанне і прызнанне гэтага адзінства ў мінулым. Адзінства ў мінулым становіцца асноўным аргументам для пашырэння ідэі аб’яднання (“інтэграцыі”) паміж сучаснымі дзяржавамі постсавецкай прасторы.

3. тэзіс аб выключнай ролі праваслаўя для Беларусі і Украіны. У XIX – пачатку XX стагоддзя гэты тэзіс быў асноўным для падтрымання гэтага светапогляду. Важная роля рэлігійнасці для самаідэнтыфікацыі людзей, супольнасці і дзяржаваў у гэты перыяд рабіла праваслаўе асноўным маркерам ідэнтыфікацыі, але ўласна тэалагічныя пытанні адыгрывалі ў “заходнерусізме” даволі маргінальную ролю. Пераход у праваслаўе з грэка-каталіцтва “ерархічным” спосабам ў 1839 годзе прывёў да вельмі інструментальнага трактавання рэлігійнасці як хутчэй рысы лаяльнасці да дзяржавы і манарха, чым свядомага і выпрацаванага пераходу да новага веравызнання. Рэлігійнасць трактавалася ў дастаткова свецкіх, ці квазі-секулярных катэгорыях (напрыклад, іншыя канфесіі ацэньваліся з пункту гледжання пэўных свецкіх нормаў, узроўню “фанатызму” і іншых нерэлігійных катэгорыяў).

4. “арыенталізацыя” прасторы ўяўленай “Заходняй Расіі”: адначаснае трактаванне яе як “спрадвечна рускай зямлі” і “падпарадкаванай і знясіленай чужым прыгнётам”. Вельмі частыя вобразы “Заходняй Расіі” як маладой жанчыны, якую спакусілі і згвалтавалі ворагі (часцей за ўсё – каталіцкія святары).

5. тэзіс аб выключнай ролі манарха ў справе аднаўлення справядлівасці, ладу і “рускасці” на тэрыторыі “Заходняй Расіі”. Пры гэтым частка манархаў дынастыі Раманавых магла крытыкавацца ў самых розных формах (перадусім – Аляксандр I), а іншыя ставіліся ў якасці прыкладу (Кацярына II і Аляксандр II).

6. вызначэнне ворагаў “Заходняй Расіі”. У такой якасці выступалі перадусім палякі і габрэі, часам – немцы. Сучасныя адэпты “заходнерусізму” захавалі варожасць да палякаў, але, напрыклад, габрэяў “змянілі” ў гэтым спісе беларускія і ўкраінскія нацыяналісты (часцяком катэгорыяй вызначэння становіцца проста ўжыванне беларускай і ўкраінскай моваў публічна і ў побыце). У савецкай ідэалагеме палякі былі замененыя “польскімі памешчыкамі і буржуазіяй”, але патэнцыйна ўсе палякі маглі лічыцца ворагамі.

7. тэзіс пра “канец гісторыі”: для канца XIX – пачатку XX стагоддзяў такім момантам было далучэнне да Расійскай імперыі ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1772, 1793, 1795 гады), часам такой гранічнай датай выступае падаўленне паўстання 1863–1864 гадоў ці Полацкі сабор 1839 года. Але прынцыпова з далучэннем да Расійскай імперыі сэнс гістарычнага развіцця для Беларусі скончыўся. Для савецкай ідэалагемы такімі гранічнымі датамі былі 1917 і 1939 гады – пераход улады да бальшавіцкай партыі – як канец гістарычнага развіцця і пераход да пабудовы новага тыпу грамадства і “аб’яднанне” Беларусі ў выніку пакта Молатава-Рыбентропа.

8. патэнцыйны характар фармавання беларускай самастойнай нацыятоеснасці ў межах “заходнерускай” ідэалагемы. Пры выключнай адданасці ідэі “вялікай расійскай нацыі” даследаванні значнай часткі прыхільнікаў “заходнерусізму” паказвалі значныя адрозненні паміж трыма ўсходнеславянскімі народамі (не кажучы ўжо пра літоўцаў), дадаткова гістарыяграфічная спадчына і кардынальны паварот у трактаванні Вялікага Княства Літоўскага як руска-літоўскай ці нават наўпрост рускай дзяржавы былі фактычным падмуркам для будучага фармавання самастойнай беларускай гістарыяграфічнай традыцыі і нацыянальнай памяці.

9. “заходнерусізм” – гэта навуковы канструкт, выпрацаваны Аляксандрам Цвікевічам у 1920-я гады ў якасці тэрміна для вызначэння гібрыднай ідэяльнай тоеснасці часткі інтэлектуалаў на беларуска-літоўскіх землях. Апрача выразных пазітыўных момантаў такая канструкцыя мае свае хібы – выразны ўплыў вульгарнага сацыялагізму, характэрнага для савецкага марксізму ў той час, няўвага да рэлігійных пытанняў і ўспрыняцце “заходнерусізму” як нейкага адназначна адзінага канструкта.

Галоўным крытэрыям запатрабаванасці “заходнерусізму” для сучасных беларускіх элітаў выступае ягоны “інтэграцыйны” патэнцыял: магчымасць дэманстрацыі адданасці і лаяльнасці розным праектам інтэграцыі на постсавецкай прасторы пад кіраўніцтвам Расіі. Гэтыя формы лаяльнасці могуць мець розныя варыянты: ад падтрымкі шавіністычных колаў расійскай эліты да ідэалогіі “Русского мира”, якую прасоўвае Руская праваслаўная царква.

Іншы крытэрыі – магчымасці для ідэалагічнай барацьбы з праектам самастойнай беларускай ідэнтычнасці. Пры ўсёй неадпаведнасці мадэрным уяўленням пра нацыю такога тыпу кансерватыўная і антывестэрнізацыйная ідэалогія вельмі добра ўпісваецца ў асноўную рыторыку беларускіх уладаў. Пэўная падтрымка “заходнерусізму” з боку праваслаўнай царквы, якая пазіцыянуе сябе як найбольшая па колькасці вернікаў канфесія на Беларусі.

Патэнцыйнай небяспекай распаўсюджвання “незаходнерусізму” на Беларусі можа быць узмацненне этнічнай, рэлігійнай і сацыяльнай варожасці (ці прынамсі напружанасці). Пры ўзмацненні антыкатоліцкай рыторыкі сярод “заходнерусістаў” ставіцца пад сумнеў асноўны тэзіс “ідэалогіі беларускай дзяржаўнасці” аб адзінстве нацыі і выключнай талерантнасці беларускага грамадства. Таксама магчымая рыторыка супраць мігрантаў можа прывесці да росту напружанасці ў грамадстве. Значная частка сучасных навучальных праграм і падручнікаў па гісторыі Беларусі і іншых гуманітарных дысцыплінах напісана з фак-

тычна “заходнерускіх” пазіцый, а частка выкладчыкаў дазваляе сабе рознага тыпу выступы антыкаталіцкай, антыпольскай ці антыбеларускай скіраванасці.

“Вяртанне” “заходнерусізму” ў беларускую “дырэктыўную” гістарыяграфію і ў навучальную літаратуру ў канцы 90-х гадоў – на пачатку 2000-х прывяло да таго, што значная частка моладзі ў той ці іншай ступені вымушаная вывучаць мінулае сваёй краіны праз прызму імперскай гібрыднай ідэалогіі XIX стагоддзя.